

EMOSIONAL SINTAKSISİN DAXİLİ EKSPRESSİYASI: Hüseyn Cavid yaradıcılığında həmcins üzvlər

**Fil.ü.f.d. baş müəllim Mələhət Babayeva
ADPU, filologiya, Ədəbiyyat kafedrası**

XÜLASƏ:

H.Cavidin bədii irsinə ədəbiyyatşünaslıq baxımından yanaşarkən onun linqvistik aspektlərindən yayınmaq qeyri-mümkündür. Bədii obrazın təzahür vasitəsi dil olduğu üçün bir sıra estetik dəyərlərin üzə çıxarılmasında dil materiallarının saf-çürük edilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Sözün bədii imkanları bədii əsərlərinin müəllifinin yaradıcılıq potensialı üçün açardır. H.Cavid qələmindən çıxan əsərlərin estetik keyfiyyətlərinə, onun həyati-ədəbi mənbələrinə diqqət yetirərkən onun üslubunu özünə məxsus sistem şəklində linqvistik baxımından da şərh etmək zərurəti həmişə qarşıda durur. Söz sənətkarının ədəbi şəxsiyyətinə, lirik formaların məzmun və poetik xüsusiyyətlərinə, yaradıcılığındakı mürəkkəb və ziddiyyətli məqamlara diqqət çəkəndə də dilin estetik imkanlarına, onun fərdi üslubdakı çeviklik dərəcəsinə, emosional təsvir vasitələrinin zənginliyinə də nəzər yetirilir. Dil materialları timsalında H.Cavid yaradıcılığı br proses halında götürülüb təhlil edərkən onun təmayülü, bu üslubun təşəkkülü və inkişaf mənzərəsi, onun aparıcı əlamətləri, şairin inikas üsulları da xüsusi izah tələb edir. H.Cavid poeziyasının təbiətinə və estetikasına doğma olan onun fərdi dəsti-xəttinin, böyük sənət aləminin çox mühüm tərəflərini ifadə edən cəhətlərin səciyyəsinə vermək ehtiyacları yaranır.

Cavidşünaslıq filologiyamızın mühüm bir sahəsi kimi mürəkkəb, ziddiyyətli və zəngin formalaşma dövrü keçirmişdir. Onun həyat və yaradıcılığı müxtəlif aspektlərdə araşdırılması keçən əsrdə xüsusi vüsət almış, müxtəlif konsepsiyaların hüdudları daxilində tədqiq olunmuşdur, ayrı-ayrı nəslə mənsub görkəmli ədəbiyyatşünas alimlər tərəfindən yüksək nəzəri səviyyədə axtarışlar aparılmışdır. Bununla belə, Cavidşünaslığa dair uğurlara, bu sahədəki elmi-tədqiqat əsərlərinin kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə baxmayaraq, müasir elmi-nəzəri fikrin yol verdiyi imkanlar çərçivəsində H. Cavid yaradıcılığını təhlilə cəlb ehtiyacları kəskin şəkildə duyulmaqdadır.

H.Cavid üslubu öz dövrünün bir sıra estetik məziyyətlərini təcəssüm etdirirdi. Emosionallıq, sərrastlıq, fikirlər arasında möhkəm məntiqi bağlılıq, lakonizm, sözə ifrat qənaət, aydınlıq və kəskinlik H.Cavid üslubunun əsas göstəriciləri, atributları idi. Bu məziyyətlər onun dil-üslub sənətkarlığının təkmilləşməsi, yeniləşməsi ilə biləvasitə əlaqədar idi.

Açar sözlər: emosional, dil, ədəbiyyat, fəlsəfə, bədii

The internal emotional syntax of expression: same members in the work of H. Javid

SUMMARY:

The linguistic aspects of Javid's literary heritage cannot be avoided in the light of literary criticism. Since language is a means of expressing artistic images, the purification of language materials is of great importance for the disclosure of aesthetic values. The artistic possibilities of the word are the key to the creativity of the author of his literary works. Attracting attention to the aesthetic qualities of his works, his literary sources, it is always necessary to interpret his style in linguistic terms as his own system. The emphasis is on the literary personality of the word “artist”, the content and poetic characteristics of the lyrical forms, the complex and controversial aspects of their work, as well as the aesthetic possibilities of the language, the degree of flexibility of the individual style and the richness of emotional images. In the process of analyzing and interpreting the work of H. Javid as a language material, his tendency, the way this style develops and its development, its leading features and methods of informing the poet, require a special explanation. The nature and aesthetics of Javid's poetry should be described in terms of its individual sets and lines, which represent the most important aspects of the great world of art.

The field of geology as an important part of our philology has gone through a complex, controversial and rich cycle. His life and work were thoroughly researched in various aspects in the last century, researched in the framework of various concepts and are highly sought after by prominent literary scholars of different generations. Nevertheless, despite the successes of Javidology, quantitative and qualitative indicators of research in this area, there is an urgent need to analyze the work of H. Javid within the framework of the possibilities of modern scientific and theoretical thought.

Javid's style embodies a number of aesthetic qualities of his time. Emotionality, intuition, a strong logical connection between ideas, laconicism, extravagance, clarity and clarity were the main characteristics and characteristics of the style of H. Javid. These qualities were directly related to the improvement and updating of his language skills.

After our deep and objective researches of Javid's plays, we can tell that from the point of view idea, the maintenance and professionalism dwells in creativity, the great master of romanticism, has played a huge role in enrichment of Azerbaijan, and also the world literature. His development in the field of idea, thoughts, maintenances, a method, philosophy, a word, soul and

the most important research of romanticism will remain constant object of researches.

Key words: emotional, language, literature, philosophy, art

Внутренний эмоциональный синтаксис выражения: однополюсные члены в творчестве Г. Джавида

РЕЗЮМЕ:

Невозможно избежать лингвистических аспектов литературного наследия Джавида в свете литературной критики. Поскольку язык является средством выражения художественных образов, очистка языковых материалов имеет большое значение для раскрытия эстетических ценностей. Художественные возможности слова являются ключом к творчеству автора его литературных произведений. Привлекая внимание к эстетическим качествам его произведений, его литературным источникам, всегда необходимо интерпретировать его стиль в лингвистических терминах как свою собственную систему. Упор делается на литературную индивидуальность слова «художник», содержание и поэтические характеристики лирических форм, сложные и противоречивые аспекты их творчества, а также эстетические возможности языка, степень гибкости индивидуального стиля и богатство эмоциональных образов. В процессе анализа и интерпретации творчества Х. Джавида как языкового материала, его тенденция, способ, которым этот стиль развивается и его развитие, его ведущие черты и методы информирования поэта, требуют особого объяснения. Природа и эстетика поэзии Джавида должны быть описаны с точки зрения ее отдельных наборов и линий, которые представляют наиболее важные аспекты великого мира искусства.

Область геологии как важная часть нашей филологии прошла сложный, противоречивый и богатый цикл. Его жизнь и творчество были тщательно исследованы в различных аспектах в прошлом столетии, исследованы в рамках различных концепций и высоко востребованы выдающимися литературоведами разных поколений. Тем не менее, несмотря на успехи Джавидологии, количественные и качественные показатели исследовательских работ в этой области, существует острая необходимость проанализировать творчество Г. Джавида в рамках возможностей современной научно-теоретической мысли.

Стиль Джавида воплощает в себе целый ряд эстетических качеств своего времени. Эмоциональность, интуиция, сильная логическая связь между идеями, лаконизм, экстравагантность, ясность и четкость были

основными характеристиками и характеристиками стиля Х. Джавида. Эти качества были непосредственно связаны с улучшением и обновлением его языкового мастерства.

После глубокого и объективного изучения творчества Г. Джавида, мы можем сказать, что с точки зрения идеи, содержания и профессионализма, творчество Джавида, великого мастера романтизма, сыграло огромную роль в обогащении азербайджанской, а также мировой литературы. Его разработки в области идеи, мысли, содержания, метода, философии, слова, души и, самое главное, исследовании романтизма будут оставаться постоянным объектом исследований.

Ключевые слова:эмоциональный, язык, литература, философия, искусство

ANNOTASIYA:

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində xüsusi bir inkişaf mərhələsidir və o, öz ideya-estetik məzmununun dərinliyinə, poetik sənətkarlıq səviyyəsinin yüksəkliyinə görə seçilir. Yeni ictimai-tarixi, siyasi-sosial şəraitdə qədim və qabaqcıl ənənləri davam etdirən söz sənətkarlarının hər biri öz dəsti xətti ilə ədəbiyyatımıza dəyərli töhfələr bəxş etmişlər.

Hüseyn Cavid klassik Azərbaycan şairlərinin cərgəsində özünəməxsus yeri, monumental yaradıcılıq mövqeyi olan nadir ədəbi şəxsiyyətlərimizdəndir.

H. Cavid yeni poetik yollar axtarmaq, özünəməxsus üslub olan ehtiyacları təmin etmək səyləri ilə yazıb – yaratmışdır. Onun şeir formaları və poetikası poeziyamızın yeni hadisəsi kimi xüsusi rəğbət oyadırdı, hətta ciddi və kəskin mübahisələrin yaranmasına da səbəb olurdu.

H. Cavid yaradıcılığı romantik poeziyanın xüsusi bir hadisəsi idi. Onun çoxsaylı əsərlərinin mövzuları vasitəsi ilə ifadə olunan, yaradıcılıq mövqeyi və konsepsiyası aydın seçilirdi. Bədii inikas aləmin zənginliyi onun əsərlərinin müasirliyi fəlsəfi–romantik dərki ilə çuğlaşır, əsərlərində əksini tapan həyat gerçəkləri fəlsəfi–sosial tendensiyalarla qaynayıb–qarışmışdı.

H.Cavid üslubu öz dövrünün bir sıra estetik məziyyətlərini təcəssüm etdirirdi. Emosionallıq, sərrastlıq, fikirlər arasında möhkəm məntiqi bağlılıq, lakonizm, sözə ifrat qənaət, aydınlıq və kəskinlik H.Cavid üslubunun əsas göstəriciləri, atributları idi. Bu məziyyətlər onun dil-üslub sənətkarlığının təkmilləşməsi, yeniləşməsi ilə biləvasitə əlaqədar idi.

GİRİŞ

“Hüseyn Cavidin bədii dili Azərbaycan ədəbi-bədii dili və üslubu sistemində xüsusi yer tutur. Həm nəzm, həm də nəsrde yazılan pyeslərində eyni xüsusiyyətlər–real, canlı danışq dilinə əsaslanma meyli sənətkarın üslubunu səciyyələndirən başlıca amildir.”(1, 6) Onun dili əsl sənət dilidir, elə bir dil ki,

oxucunun duyğularında dil açır, oxucu şairin ideyalarını mükəmməl üslubda canlandırılan obrazlarla qavrayır. Böyük söz ustadı əsərlərində optimal nitq mühiti yaratmaq vasitəsilə mətni təşkil edən bütün leksik vahidləri eyni estetik dəyər səciyyəsinə birləşdirir. Müxtəlif məzmun çəkisinə malik olan sözlər müəllifin yaratdığı bədii nitq şəraitində bir–birinə hörülərək mükəmməl üslubi şəbəkə yaradır.

“Şeir dilinin özünəməxsus xüsusiyyətləri və spesifik cəhətləri ilə bağlı problematika dairəsinin genişliyi tələb edir ki, ona elmi-nəzəri fikrin yüksək səviyyəsindən yanaşılsın. Geniş konseptual planda poeziya poetikasının öyrənilməsinə meylin bütün dövrlərdə, o cümlədən yaşadığımız günlərdə də aktuallığı, onun nəzəri-estetik kateqoriya kimi təhlilinə təşəbbüs göstərilməsi güclü maraq doğurur”.(8, 7)Söz deməyin yönəmini gözəl bildiyi üçün H.Cavidin lirikasında estetik ton olduqca güclüdür. Onun işlətdiyi bütün təsvir vasitələrində, ifadə qəliblərində bədiilik həmişə hakimdir. Şairin yüksək dil mədəniyyəti, mürəkkəb və mükəmməl arxitektonikanın təməlinə dayanır. Deməli, H.Cavidin poetik təfəkkürünün siqləti, müdrikliyi yalnız əsərinin dərin mündəricəsi, ciddi sosial nöqtələrə toxunması ilə yadda qalmır, hikmətli məzmun onların müvafiq ifadə qəliblərinin mükəmməlliyində də aşkarlanır. Hadisə və əhvalatları bədii formalarda, gözəl sənətkarlıqla ümumiləşdirmək qabiliyyətində özünü göstərir. H.Cavid ustad bir sənətkar kimi öz kontekstləri zəminində müdrik ümumiləşdirməyə meylli olduğu üçün onun dili aforizm yaradıcılığında çox fəaldır.

H.Cavidin əsərlərində bədiiliyi qüvvətləndirən bütün işarələr sistemi şəkildə səslənmə ilə mənanın vəhdətini təşkil edir. Fikri təsirli və ifadəli etmək, bədii düşüncələrə müvafiq poetik forma tapmaq H.Cavid üslubunun məğzini təşkil edir. İfadə edilən fikri diqqətlə ölçüb–biçmək, bədii mətləbi gözəl ibarələrlə bəyan etmək H.Cavidin yazı tərzini üçün əsas şərtidir. İfadəlilik vasitələrinin məqsədəuyğun seçilib–işlədilməsi onun üslubi prinsiplərinin əsasıdır. H.Cavidin əsərlərində obrazlı qavrayışın vüsəti də əslində böyük qələm ustasının incə deyim tərzinə, dilə daxili inam duyğusundan qaynaqlanır.

1.Emosional sintaksisin daxili ekspressiyası

H.Cavid üslubu öz dövrünün bir sıra estetik məziyyətlərini təcəssüm etdirirdi. Emosionallıq, sərrastlıq, fikirlər arasında möhkəm məntiqi bağlılıq, lakonizm, sözə ifrat qənaət, aydınlıq və kəskinlik H.Cavid üslubunun əsas göstəriciləri, atributları idi. Bu məziyyətlər onun dil-üslub sənətkarlığının təkmilləşməsi, yeniləşməsi ilə biləvasitə əlaqədar idi.

H.Cavid yaradıcılığında real həyat materiallarının rəngarəngliyi üslubi vasitələrin müxtəlifliyinə və bu müxtəlifliyin poetik birliyinə yol açan amildir. İfadə tərzindəki fərdiyyətin mahiyyətində həyat faktorlarına fərdi baxışlar da mühüm rol oynayır. H.Cavid sənətindəki üslub orijinallığı konkret estetik baxışlardan qaynaqlanır. Konkret bədii şərait və bu şəraitə olan fərdi münasibət,

bədii situasiyanın daxili cəhətləri sənətkarın əhvali–ruhiyyəsi ilə təmasda üzə çıxır, şairin özünə xas ifadə şəkillərini formalaşdırır, yaradıcılıq tərzində fərdi dəsti–xəttin möhürü hiss olunur. Oxucunun ruhuna təmir bəşəri hisslər aşılayan H.Cavid sətirələrində hər bir oxucu öz milli xarakterinə uyğun qəbul və dərk edir. Lirik qəhrəmanın danışiq və düşüncə tərzini şairin fərdi üslubu özünəməxsusluğunda obraza çevrilir. Odur ki, fərdi ifadə tərzini görkəmli qələm ustasını çoxsaylı ədəbi qüvvələr içərisində diqqət mərkəzində saxlayır, imzası olmadan belə H.Cavid şeirinin müəllifi tanınır və sevilir. Xüsusi qeyd olunmağa layiqdir ki, H.Cavidin ümumi ədəbi prosesdəki mövqeyini də müəyyənləşdirir, yaradıcılıq vərdişlərinin təkrarolunmazlığını üzə çıxarır. Bu xüsusiyyət H.Cavidin təkrarların yaratdığı üslubi fiqurlar söz sistemində nəzərə çarpır.

Təkrar. Hüseyin Cavid şeirinin təkrarlar sistemindən danışarkən onun intensivlik dərəcəsi də söhbət açmaq zəruridir. O, demək olar ki, bütün əsərlərində, o cümlədən lirik şeirlərində yeri gəldikcə poetik təkrarlardan istifadə etmiş, bu təkrarlar bədii mətnin ahəng sistemində daxili ritm gətirmişdir. Şairin şeirlərində təsadüf olunan təkrarlanma poetik səslənməyə əsaslanıb bədii ovqatı gücləndirir. Həmin təkrarlar əsasən təravətli, orijinal və şairin məhz öz ifadə tərzinə məxsus olması ilə yadda qalır. Məhz bu məziyyətləri ilə H.Cavid poeziyası əsl yaradıcılıq məhsuludur, öz mahiyyət etibarilə novator poeziyadır.

Üslubi fiqur kimi H.Cavidin poeziya dilində ən çox istifadə olunan sintaktik fiqurlar, xüsusilə söz, ifadə və cümlə təkrarları mətnin qrammatik quruluşunda fəal iştirak edir, intonasiya çalarlarına zənginliklər əlavə edir. Poetik mətn çoxqatlı olduqca, obrazlı düşüncələr poetik cizgilərlə zənginləşdikcə təkrarlar da düşdüyü bədii mühitə məxsusi çalarlar gətirir. H.Cavidin lirik şeirləri belə bir fikri deməyə daxili sirlərini, ömrün qayğılarını, gizli tərəflərini təsirli sənət dilinə çevirərkən təkrarlar üslubi-poetik prosesin aparıcı faktoruna çevrilir. Şeir mətnində təkrirə sərbəst münasibət daha çox sənət dilinin qanunauyğunluqlarına söykənir, eyni sözün və ya söz birləşmələrinin üslubi-semantik nizamı, təbii səslənmə keyfiyyətləri ilə müşayiət olunur.

Anafora. H.Cavid yaradıcılığında müəyyən ifadə qəliblərində fikrin canlı təcəssümü estetik prinsiplər üzərində qərarlaşır. Onun orijinal və zəngin poetik yaradıcılığında bütün üslubi fiqurlar kimi, anaforik təkrarlar da şeir dilinin əsas tələblərinə uyğundur. Poetik səslənmə keyfiyyətləri ilə seçilən anaforalar bədii məzmunun poetik nəfəsinə yeni təravət bəxş edir, şairin söz işlətmə məharətinin təzahürlərindən biri kimi özünü göstərir.

H.Cavid şeirlərində yüksək bədii mənalara, poetik obrazlara xüsusi diqqət yetirən sənətkardır. Fikirlərini bütöv mətnə ayrı-ayrı misralarda birbaşa təqdim yolu ilə, bəzən də dolayı vasitələrlə, poetik eyhamlarla ifadə etməklə əsərinin həyatiliyini, lirik vüsətlilik keyfiyyətlərini, təsvirlərin şairənəliyini məharətlə cəmləşdirmişdir. Dərin fikirlərini ifadə etmək üçün ən zəruri dil

ünsürlərini axtarıb tapmaqla o, özünəməxsus poetik çalarlarla mənalandıra bilir, şairanə və incə duyğularla ümumiləşdirməklə bərabər əsərin yüksək bədiiliyini təmin edir.

H.Cavid canlı portret, şəffaf mənzərə yaratmağın mahir sənətkarıdır. O, canlandırdığı bədii lövhələrin, həyatın reallıqlarının daxili guşələrinə varıb mənalandırmaqla təsviri fikir və həyəcanların güzgüsünə çevirə bilir. O, obrazı daxili məzmunu ilə canlandırır, öz bədii üslubuna uyğun ifadə formaları seçir, nitq vahidlərinin öz bədii mətləbinə yarayan mənalarını üzə çıxarır. Misraların bədii intonasiyası sxematik xarakter daşımır, oxucunun duyğularında əks-səda verir. H.Cavidin üslubunda bədii məqsədə yönəldilməyən ifadə vasitəsinə rast gəlmək qeyri mümkündür. Sözlərin qrammatik həmcinsliyi də bu baxımdan olduqca diqqətçəkəndir.

H.Cavidin romantik ruhlu əsərlərində dərin və incə həyati hisslər, şairanə duyğularla zənginlik yaşatma işində həm məzmun komplektliyi və tamlığı, həm də söz işlətmə maneraları bədii məziyyət baxımından fərqlənir. Hər iki cəhətdə mükəmməl sənətkarlıq fərdiyyətinin əsas əlamətləri mövcuddur. Onun lirikasının məzmununda, obrazlarında və ifadə nəzərə çarpan məziyyət dinamikasının intensivliyində bütün aydınlığı ilə görünür.

Üslubi yetkinlik və kamillik Hüseyn Cavid yaradıcılığının bütün guşələrində özünü hiss etdirir. Onun əsərləri məzmun və ideya tamlığı, yüksək bədiiliyi ilə seçilir, zəngin bəşəri duyğular, yüksək poetik mənalarla, bədii emosionallıq və düşüncə zənginlikləri ilə, estetik təsir gücü ilə uzunömürlülük qazanır.

H.Cavid şeirlərində yüksək bədii mənalara, poetik obrazlara xüsusi diqqət yetirən sənətkardır. Fikirlərini bütöv məndə ayrı-ayrı misralarda birbaşa təqdim yolu ilə, bəzən də dolayı vasitələrlə, poetik eyhamlarla ifadə etməklə əsərinin həyatiliyini, lirik vüsətlilik keyfiyyətlərini, təsvirlərin şairanəliyini məharətlə cəmləşdirmişdir. Dərin fikirlərini ifadə etmək üçün ən zəruri dil ünsürlərini axtarıb tapmaqla o, özünəməxsus poetik çalarlarla mənalandıra bilir, şairanə və incə duyğularla ümumiləşdirməklə bərabər əsərin yüksək bədiiliyini təmin edir.

2.Hüseyn Cavid yaradıcılığında həmcins üzlər

Həmcins üzlər H.Cavid qələmində bədii mətləbə xüsusi intonasiya çalarları, ritm lövhələri bəxş edir, şeir ahəngdarlığını təmin edən cəhətləri ilə yadda qalır. H.Cavid dilində həmcins üzlərin üslubi dürüstlüyü və bolluğu lirik kontekstlərin mükəmməlliyində həlledici amildir və H.Cavidin ritm qurmağın, güclü intonasiya yaratmağın mahir usta olmağını əyaniləşdirən ən mükəmməl əlamətləridir.

H.Cavidin həmcins sözlərin işlədilməsində də qeyri-adi həssaslıq vardır. Onun misralarında eyni qrammatik əlamətə malik leksik vahidlər sadəcə yanaşı işlədilmir, onlar şəffaf emosional duyğular oyadan, bədii lövhənin cövhərini

təqdim edən üslubi priyom olaraq lirik ovqatın coşğunluğuna istiqamətləndirilir. Hüseyn Cavidin şeirlərində həmcinslik təşkil edən sözlər adi dil vahidləri deyil, bir ideya ətrafında müxtəlif mənaların spesifik, qeyri-adi əlaqələndirilməsidir. Fikrimiz predmetsiz olmasın deyə aşağıdakı örnəklərə diqqət yetirək:

Yığın-yığın bəşəriyyət o müzlim ormanda
Yaşar, qoşar, çalışır zift içində, hər yanda.
...Göruncə tab edəməzsən, acırsın, ağlarsın.
Nədir bəlayi-məişət, duyarsın, anlarsın.
...Çoluq-çocuq, ana, həmsirə, qız, nişanlı, gəlin;
Vətəndə həp gözü yollarda müztərib, qəmgin...
Sönüb gedər, yaşamaz, cümlə kainata küsər.
Fəqət yaşar kimi, yə'sü ümid içində yaşar,
...Səqətlənir çoqu qoldan, qabırğadan, beldən,
Yarım cəsəd, yarım insan qalıb düşər dildən. (2, 31-32)

Fraqmentlər H.Cavidin "Bakıda" şeirindəndir və bu əsər üçün güclü vətəndaşlıq hissi səciyyəvidir. Bu hissələrin lirik mənəbəyini qabartmaq naminə H.Cavid həmcins sözlərə xüsusi hərarət verir, dərin düşüncə və həyəcanların yetkin təzahürü naminə həmcinslikdən intensiv şəkildə istifadə edib predmet və hadisələrin fəlsəfi mündəricəsi üzərində daha çox dayanır. Diqqətlə nəzərdən keçirdikdə bu həmcins üzvlərin yalnız məzmunu ilə deyil, ritm və intonasiyası ilə də, təfərrüatın xarakteri ilə də müəllifin ifadə məharətini görə bilirik.

Hüseyn Cavid fərdi üslubu umumxalq dilinin zəngin dil potensialından qaynaqlanır. Həmcins üzvlü şeir misraları da şairin yaşadığı dövrə aid tarixi koloriti, romantik ədəbi cərəyanın spesifik ifadə vasitələrini də özündə təcəssüm etdirir. Həmcins üzvlərin bədii mətnə daxil edilmə priyomları, sözlərin rəngarəng semantik yönümlərdə hərəkəti, üslubi mənə yükündə yaranan təbəddülatlar, sözün fəallıq dərəcəsidəki dəyişmələr və s. təhlildən keçirilərkən belə bir qənaət hasil olunur ki, H.Cavidin şeirlərində həmcinslik obrazlı, dərin mənəli və tutarlı nitqin göstəricilərindəndir. Üslubi əməliyyatlardakı fəallıq həmcins üzvlərin semantikasını üslubi zənginləşmə ilə sıqlətli edir, H.Cavidin şeir poetikasının ən mühüm yaradıcılıq sirlərindən birini üzə çıxarır. "Gecəydi" adlı şeirində olduğu kimi:

O, bir cavan idi, küskün baqışlı, həm yorğun;
Vücudi xəstə, mükəddər, həyatı pək durğun...
Kəsik nəfəslə yürür, söylənir də, inlərdi,
O bir xəyali-bəid arqasınca titrədi. (2, 38)

H.Cavid şeirlərinin forma zənginliyini, ənənələrdən faydalanma meyillərini, milli şeirimizin çox vacib şəkli əlamətlərini, spesifik forma komponentlərini onun həmcins üzvlərdən faydalanma üsulundan da görmək olar. Həmcinslik fikrin emosional, elastik, anlaşılıq ifadə xatirinə edilməsində

onların üslubi siqləti daha da sanballaşır. Burada bədiilik mənə dərinliyinə tabe edilir, fikrin ahəngi ilə bədii ovqatın gücü bir–birini tamamlayır.

Sözlərin həmcinsliyindən istifadə H.Cavidin fərdi üslubunun mühüm cəhətlərini müəyyənləşdirməyə zəmin yaradır, ondan nə tərzdə istifadə etdiyini, sözün estetikasını duyma bacarığını nümayiş etdirir. Böyük sənətkarın canlı ünsiyyət dilinə bələdçilik dərəcəsi, onun bədiilik vasitələrindən bəhrələnmə məharəti, üslubi çalarlarını mənimsəmə səviyyəsi aşkarlanır.

Həmcins üzvlərin işlənmə qaydaları H.Cavid üçün sənətkarlıq və poetik forma məsələsi ilə bağlıdır. Burada poeziyanın səmimiyyətinə, təbiilik, obrazlılıq kimi tələblərini görməmək mümkün deyil. Çünki Hüseyn Cavid üçün forma məzmunlu anlayışdır və deyim tərzində heç bir dil vahidi konkret məzmundan təcridə ola bilməz. Hər bir ifadə üsulu H.Cavid şeirinin mədəni səviyyəsinin artmasında maksimum iştirak edir. Lirik düşüncənin məntiq, mətləb və mənə səviyyəsinin artmasında fəallıq göstərir. Odur ki, həmcins sözlərdə böyük şairə məxsus mətnlərində üslubi cəhətdən zənginləşmiş, dərinləşmiş, daha təsirli, daha mündəricəli olmuşdur:

Haqqa varmaq, pərəstis etmək için

Yücəlir bir tərəfdə mə'bədlər.

Daş, çamur, haq rızası namümkün...

Aldanır, aldanır zavallı bəşər...

(2, 45)

Valideyn ağuşu, məktəb, mədrəsə,

Qorqu, ümmidü təvəkkül, vəsvəsə.

E'tiqad, əxlaqü adət, hər nə var,

Həp kökündən qaldırın divanəvar...

Heyrət eylər, daima ağlarsınız,

Daima ağlarsınız, sızlarsınız(2, 87).

Həmcins üzvlərin iştirak etdiyi parçalarda kəskin ictimai–siyasi məzmun, səfərbəredici bədii ton, narazılıq, giley–güzar hakimdir. Burada həmcinslik təşkil edən leksik vahidlər mizanlı poetik dil vasitələrinə çevrilir. Həmcins üzvlərin fəallığı ilə formalaşan ifadə təzi olduqca mühüm nitq göstəricisi kimi çıxış edir. Bədii dil üçün əsas olan ton–tember səciyyəsi ürəyəyatımlılıq qazanır. Şeir bütün forması və məzmunu ilə, həmcinslikdən nəşət edən bədii səs tembrilə seçilir, çünki bu ifadə üsulu qədim və zəngin poeziyamızın Cavid qələmində təsdiqlənən mənəvi faktorudur, köklü ənənələrin daxili ruhi davamıdır.

H.Cavidin əsərlərində, xüsusən lirik janrda yazılmış şeirlərində həmcins üzvlər öz ifadə imkanlarına görə seçilir. Həm quruluş, həm də poetik ünsiyyət prosesi baxımdan fəal olduğu üçündür ki, onlar üslubi–bədii kolorit yaradıcılığında, mündəricənin poetik çalarlarını dərinləşdirməkdə, zamanın ab–havası haqqında düşüncələri aşkarlamaqda müəllifin istifadə etdiyi ifadə vasitələrindəndir. Həmcins üzvlər mətnin obrazlı sisteminə daxil olmaqla lirik

qəhrəmanın daxili aləmini daha mükəmməl izhar edir, şeirin məzmununa və poetikasına təsir edib forma–məzmun vəhdətinin yaranmasına stimül verir. Buna görə də Hüseyn Cavid poeziyası mədəni konseptlər, ənənəvi mənalar və fəlsəfi səciyyəli motivlərlə olduqca zəngindir. Gerçəkliyə psixoloji münasibət, həyatı qavrama meyarları, mənəvi dəyərlər sistemi həmcins sözlərin sıx işləndiyi mətnlərdə daha canlı əks–səda doğurur. Şeirdə həmcins sözlər simvol və işarələr kimi əslində, varlığa xas olan ən mühüm poetik anlayışlar qabardılır, üzə çıxarılır, şairin “Qız məktəbində” adlı şeirində son misranın bütövlükdə həmcins sözlərdən ibarət olması da məhz göstərilən bədii –üslubi faktlarla bağlıdır:

- Ən çox sevdiyim ilkin
- O Allah ki, yeri-göyü, insanları xəlq eylər.
- Sonra kimlər?
- Sonra onun göndərdiyi elçilər.
- Başqa sevdiklərin nasıl, yoqmu?
- Var...
- Kimdir onlar?
- Anam, babam, müəlliməm, bir də bütün insanlar... (2, 28)

Şeir poetikasının incəliklərinə yaxından bələd olan H.Cavid əsərinin bədii mənzərəsinin mükəmməl rəsm edilməsində həmcins sözlərdən təbii dil naxışları kimi istifadə edir. Şeirin dilinə tarixin, cəmiyyətin, insan mənəviyyatının cazibədar səsi axıb gəlir. Onun hər bir kəlməsində bədii düşüncənin, poetik, təfəkkürün siqlətini görürük, sənətkar ürəyinin hərarətini, coşub–çağlayan duyğularının təlatümünü hiss edirik. Dərhal sezilir ki, H.Cavid kamil söz sərərafıdır, onun misralarında gözəlliklər mənbəyinə çevrilən bütün sözlər daxilindən, poeziya ilə döyünən ürəyindən gəlir.

H.Cavidin dilində bədii hakimidir. Onun dil mədəniyyəti ədəbi –bədii dil normalarına sayqı ilə yanaşmasından irəli gəlir. Məhz bu səbəbdən də həmcins sözlər H.Cavidin güclü emosional–obrazlı təfəkkür faktları ilə çulğaşır. Kompozision arxitektika vasitəsilə sosial məzmunun yüksək səviyyədə canlandırılması bədii lətafəti doğurur. Mükəmməl bədii şəbəkədə şairin dili daha cilalı görünür. Bu şəbəkədə həmcins sözlər də üslubi rəngyaratma detallarından biri kimi çıxış edir. Ümumiyyətlə, həmcins üzlər anlayışı H.Cavid üslubunda poetik bütövlük hasil edir, digər mətn komponentləri ilə birləşərək mündəricəni dolğunlaşdırır, bir sistem yaradıb forma və məzmunu uyğun ahəngə çevrilir. H.Cavidin şeirlərində kanonik yaradıcılıq prosesinin təbiətinə uyğun mühüm bir əlamət də bədii sistemdə həmcins sözlərin mətn quruculuğunda fəallığıdır. Obraz, predmet və situasiyaları birləşdirən formullar içərisində həmcins sözlər həm ənənəvi mənaların daşıyıcısıdır, həm də onun fərdi üslubunun əsas tərəflərini müəyyənləşdirən amil kimi çıxış edir.

H.Cavid şeirin siqmatikasında həmcins üzvlər kimi çıxış edən sözlər intonasiya və obrazların güclənməsinə təkan verir, məntiqi vurğu yaradır. Həmcins sözlər misralara muniş, lirik gözəlliklər əlavə edib emosional təlqinə malik olur. Sövqi-təbii nitq davranışı ilə H.Cavid şeirin təbiiliyini tənzim edir. Həmcinslikdə iştirak edən hər bir söz öz estetik əmsalını böyütməyə müvəffəq olur, emosional mənə və intonasiya həcminə görə həmin sözlər misra vüsəti qazanır.

Patlıyor hər tərəfdə bir vulkan,
Şərqü qərb iştə püskürür al qan...
Əcəba, bunca çarpışan, vuruşan,
Qan tökən, can verən, qoşan, boğuşan,
Məhv edən, məhv olan, kəsib-kəsilən,
Qəhr edən, qəhr olan, əzib-əzilən,
Düşünün bir, niçin, niçin əcəba!?
Bu qiyamət niçin olur bərpa? (2, 73)

H.Cavid bütün situasiyaları qarşılaşdırılması, proseslərin, hadisə və vəziyyətlərin müvazi şəkildə tutuşdurulması ilə əlaqədar bədii kontekst yaradır, motivlər və mühitlər arasında fəlsəfi–assosiativ uyarlıqlar yaradır. Yuxarıda göstərilən nümunədə həmcinslik təşkil edib antiteza duyğusu ilə müşahidə olunan sözlər poetik fəhmdə əlaqələndirilərək universal psixoloji həqiqətləri konkret obrazlı müqayisələrlə ifadə edir.

H.Cavidin poeziyasının bədii–fəlsəfi siqləti, poetik ümumiləşdirmə qüvvəsi lirik mətnin ritmik axarında, məzmun ilə formanın daxili tənəsübündə meydana çıxır. Həmcins sözlərin kəmiyyət ölçüsü həmişə məntiqi–semantik dəyərlə müşayiət olunur, təsvir obyektinin daxili optimallığında fəallıq göstərir. Həmcins üzvlərin hər biri digərləri ilə üslubi yaxınlaşma və əlaqələnmə sayəsində əsl poetik gərginliklərə çevrilir, bununla da müəllif heyrətli bədii təhkiyə, yığcamlıq və sadəliklə kamil lirik mətn yaratmağa müvəffəq olur. H.Cavidin lirik şeirləri uğurla tərtib etməyinin əsas sirlərindən biri də məhz bundan ibarətdir. Bədii mətnin aydın emosional üzvlənməsi, obrazlı ifadələrin şəffaflığı, bədii mətnin aydın emosionallığı şeirin strukturu ilə, onun forma mükəmməlliyi sayəsində başa gəlir. Məhz belə üslubi məqamlarda H.Cavidin işlətdikləri həmcins üzvlər ekspressivlik doğurur. Deyilənləri “Qüruba qarşı” şeirindən götürülmüş aşağıdakı fraqmentlə izləməyə çalışaq:

Böyük başlar dumanlanmış da, atəş püskürür hər an,
Qılıclar, süngülər, toplar, tüfəklər gürleyib parlar.
Fəqət bunlar, bu vəhşətlər, bu dəhşətlər niçin bilməm?
Əcəb, xalimi insafü mürüvvətdən bütün aləm!? (2, 78)

Bir cəhət xüsusi qeyd olunmalıdır ki, H.Cavid həmcins sözləri bədii mətnə daxil edərkən ölçü duyğusuna maksimum dərəcədə əməl edir. Həmcins sözlərin kəmiyyət göstəriciləri uğurlu və anlaşıqlı bədii ümumiləşdirməyə

imkan verir, onlar bədii mətləblərin açılmasına, duyum və deyim dialektikasına yönəldilir.

H.Cavidin müxtəlif mövzularda yazdığı şeirlərin əksəriyyətində həmcins üzvlər sanki fikrin ağırlığını öz üzərinə götürür, lirizmi gücləndirir, misralarda əks-səda tapan hiss və həyəcanların təbiiliyini təmin edir. Onun işlətdiyi həmcins sözlər üçün səmimiyyət və inandırıcılıq səciyyəvidir. Bu baxımdan “Hərb və fəlakət” şeirində həmcinslik yaratmaq üçün şairin səfərbərliyə aldığı söz kontingenti özünü bütün üslubi səviyyələrdə doğruldur:

Yığın-yığın bəşəriyyət ölümlə pəncələşir,
Fədayi-nəfs edərək haq için qoşar, güləşir.
Yaqar, yıqar, əzilir, məhv olur, basar, basılır,
Vətən yolunda ölür, öldürür, asar, asılır.
O top, tüfək, o qılıclar, zəhərli qumbaralar
Nə istər, ah, niçin böylə gürləyib parlar!?
Nədir şu qəhrü fəlakət? Nədir bu qəhtü qəla?

Nə zaman kişnəsəydi türkün atı,
Qırılırdı bir ölkənin qanatı.
Həp krallar, prenslər, xanlar,
Ulu şahlar, kibirli xaqanlar ,
Papalar, həp xəlifələr hər gün
Diz çökərlərdi türkə qarşı bütün. (2, 51-52)

Üslub kamilliyi seçilən H.Cavid poeziyası böyük və uzunömürlüdür. Çünki bu poeziyada gerçəkliyin problemləri, təkrar olunmaz mənzərəsi, dinamikası, ictimai mühitin sarsıntı və həyəcanları yüksək səviyyədə, kamil deyim qəliblərində əks olunmuşdur. Həyat və onun qayğıları poeziya müəllifinin daxili aləmində, həyəcanlarında, poetik düşüncələrində canlandırılmışdır. Onun yaradıcılığında dövrün, həyat tərzinin əlamətləri olduqca parlaq bədii formalarda verilir. Bütün bədii təsvir və ifadə vasitələri geniş, müfəssəl poetik fikir söyləmək vasitəsinə çevrildiyi üçün onun hər misrası əzəmətli görkəm alır.

H.Cavidin üslubi axtarışlarında, xüsusən həmcins üzvlərin komponentləri kimi çıxış edən sözlərin poetik cizgiləri ona görə canlı və emosional alınır ki, onlarda ifadə orijinallığının əlamətləri olduqca qabarıqdır. Emosional təzəlik və məhrəmanə intonasiya həmcins üzvlərin ləyaqətli tərəflərini üzə çıxarır. Onların bilavasitə yaxından iştirakı ilə ifadə planı kamillik həddinə çatır və ifadə planı daxili məzmun planını kifayət qədər aydın və əsaslı cizgilərlə canlandırır. Aşağıdakı nümunələrdə bu cəhəti aydın görmək mümkündür:

Hər şey sənin gözündə bir əfsanə, bir yalan...
Bir aldanış demək bütün alayışı-cihan.
Sevmək, sevilmək, eşq, vəfa, xəndə ya fəğan;
Bunlar da göstərişmidir, ey ruhi-sər'ədar!? (2, 90)

Göründüyü kimi, lirik ifadə qəlibləri lirik “mən”in əhval ruhiyyəsi ilə əlaqədardır. Mürəkkəb dünyanın həddən ziyadə qayğı və problemləri ifrat dərəcədə çılğınlıqla ifadə olunur. Diqqət çəkən odur ki, həmcins sözlərin də aparıcı üslubi mövqedə fəallığı bütövlükdə poetik hissin, bədii ovqatın, gerçəkliyi obrazlı görümün və duyumun tərəvətliliyi xasdır. Burada poetik mündəricənin əsas xüsusiyyəti ideyanıb konkret bir mövzu çərçivəsində verməklə yanaşı, həm də onlardakı ifadə, deyim tərzində ustalıqla təcəssüm etdirilən obrazlı düşüncə özünəməxsusluğudur. H.Cavid üçün həmcins sözlərdən istifadə, göründüyü kimi, ritm və struktur axtarışındakı uğurlu nəticə ilə bağlıdır. Ciddi poetik əməyin faktları olaraq həmcins sözlərin ifadə etdiyi fikirlər mənalı detallar kimi təsirli lövhələr əmələ gətirir. Qaranlıqla, şərlə mübarizə şüuru oyadır ki, bu da Hüseyn Cavid poeziyasının uğurlu və estetik cəhətdən dəyərli tərəfləridir.

Daim mübarizələrin, hadisələrin qaynağında olub fəal həyat mövqeyi tutmaq, vətən üçün, türk dünyası üçün qeyrətli və faydalı əməllərə çağırışların ifadəsi baxımından səciyyəvi olan H.Cavid poeziyasında müxtəlif münasibət və məqamlarda həmcins sözləri daha kəsərli mövqedə işlədilir. Həmcins sözlər daxili məna strukturu ilə şərtlənir, zahiri effektlər bərabər mündəricə ağırlığına da yol açır. Həmcins sözlər H.Cavidin qələmində heç vaxt forma aludəcəliyi doğurmur. O, canlı fikir və həyəcanları poetik dil təcrübəsindən bəhrələnərək daha qabarıq nəzərə çarpdırmaq məqsədi izləyir. Həmcins üzvlərin qurduğu bir sıra misra modelləri mütləq ekspressivlikli formullar hüququnda qərarlaşır. H.Cavid poeziyasından buna aid istənilən qədər misal gətirmək olar. Biz isə iki tipik nümunə ilə kifayətlənirik:

Həzz etmədim firqədən, cəmiyyətdən,
Zevq alamam hərbdən, siyasətdən,
Bir şey duymam fəlsəfədən, hikmətdən,
Bənim ruhum gözəllikdir, sevgidir. (2, 130)

Yalnız soğuq, yağmur, bora, fırtına
Oqşar durur şu məhzun gönülləri;
Üryanlıq, xəstəlik, aclıq bir yana,
Susuzluqdan həp qurumuş dilləri. (2, 136)

Adi nitqə xas olan emosionallığı və dinamizmi stimullaşdıran, təkidli pafosu artıran həmcins sözlərdən istifadə klassik ənənələrdən, danışıq üslubundan H.Cavid şeirlərinə keçən səciyyəvi xüsusiyyətdir. Burada həmcins üzvlərin tərəfləri kimi çıxış edən leksik vahidlər məqsədyönlü üslubi funksiya qazanır, bədii nitqi canlı ünsiyyət məqamlarına uyğunlaşdırır, həyatiliyin, ekspressivliyin yüksəlməsinə təkan verir və nəhayət, mətnin dinamikliyinə çeviklik gətirir.

Deməli, H.Cavid poeziyasının fərdi üslubi keyfiyyətləri, obrazlar aləmi, spesifik ifadə üsulları haqqında danışarkən yenə də onun yaradıcılığının bir xüsusiyyətinə-həyat hadisələrini bədii həqiqətlərə çevirmə istedadına, onun sözlə davranış mədəniyyətinə qayıtmaq lazım gəlir. Onun əsərlərində misraların obrazlı mahiyyətini müəyyən bədii təsvir və ifadə vasitələri ilə yanaşı, bədii söz yaradıcılığının əzəli və əbədi qanunlarına son dərəcə yaxınlığı faktlarını xatırlamaq lazım gəlir. H.Cavidin lirikası bir tərəfdən səmimi yaradıcılıq məhsulu olduğu kimi, poetik obrazlar sistemini daxil olan poetik göstəricilərin hər biri fərdi üslub göstəricisi olaraq seçilirdi.

Həyat faktlarının təsviri, poetik tədqiqatların və mühakimələrin fəlsəfi dərinliyi ilə yanaşı, poetik üslubunun orijinallığı, özünəməxsusluğu H.Cavid sənətinin estetik dəyəridir. Onun son dərəcə dərin, mənalı və humanist fikirlərini canlandıran ifadə qəlibləri də ruhumuzda, düşüncəmizdə silinməz izlər buraxır.

AKTUALLIQ:

Məqalənin mövzusunun aktuallığı haqqında onu demək olar ki, ilk növbədə, hər bir görkəmli Azərbaycan şairinin bədii əsərləri müxtəlif istiqamətlərdən tədqiq edilməlidir. Çünki bədii əsərlərdə təsvir edilən həyat hadisələri, obrazlar dünyası, onlara verilən adlar oxucu kütləsi üçün böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir. İnsanlar bu əsərlərdən nümunə götürürlər. Sevdikləri qəhrəmanların adlarını öz övladlarına verirlər. Buna görə də şairlərin üslubiyatının linqvo poetikasını əhatə edən araşdırmaların aparılması vacibdir.

Bu araşdırmanın nəticəsi olaraq biz H.Cavidin bədii əsərlərində işlənmiş həmcins üzvlərin nümunələrini göstərmişik. Sənətkarın bədii dilinin, üslubiyatının, leksikasının, bu leksikanın içərisində həmcins üzvlərin öyrənilməsi olduqca aktualdır və şairin dil və üslub xüsusiyyətlərinin açılmasına xidmət edir.

TƏDQIQAT İŞİNİN METODLARI:

Hüseyn Cavid əsərlərinin linqvo poetikasının, əsasən də həmcins üzvlərinin bədii aspektdən öyrənilməsi, tədqiqi zamanı, əsasən, müqayisəli-qarşılaşdırılmalı metoddan, statistik və üslubi metodlardan istifadə edilmişdir.

NƏTİCƏ

H.Cavid yaradıcılığında real həyat materiallarının rəngarəngliyi üslubi vasitələrin müxtəlifliyinə və bu müxtəlifliyin poetik birliyinə yol açan amildir. İfadə tərzindəki fərdiyyətin mahiyyətində həyat faktorlarına fərdi baxışlar da mühüm rol oynayır. H.Cavid sənətindəki üslub orijinallığı konkret estetik baxışlardan qaynaqlanır. Konkret bədii şərait və bu şəraitə olan fərdi münasibət, bədii situasiyanın daxili cəhətləri sənətkarın əhvali-ruhiyyəsi ilə təmasda üzə

çıxır, şairin özünə xas ifadə şəkillərini formalaşdırır, yaradıcılıq tərzində fərdi dəsti-xəttin möhürü hiss olunur. Oxucunun ruhuna təmir bəşəri hisslər aşılayan H.Cavid sətirlərində hər bir oxucu öz milli xarakterinə uyğun qəbul və dərk edir. Lirik qəhrəmanın danışığı və düşüncə tərzini şairin fərdi üslubu özünəməxsusluğunda obraza çevrilir. Odur ki, fərdi ifadə tərzini görkəmli qələm ustasını çoxsaylı ədəbi qüvvələr içərisində diqqət mərkəzində saxlayır, imzası olmadan belə H.Cavid şeirinin müəllifi tanınır və sevilir. Xüsusi qeyd olunmağa layiqdir ki, H.Cavidin ümumi ədəbi prosesdəki mövqeyini də müəyyənləşdirir, yaradıcılıq vərdişlərinin təkrarolunmazlığını üzə çıxarır.

Ədəbiyyat:

- 1.Adilov Musa. H.Cavidin bədii dili və dram sənətkarlığı. Sənətkar və söz., Bakı, Yazıçı, 1984, 184s.
- 2.Cavid Hüseyn. Əsərləri. 5 cildə, I cild, Bakı: Lider nəşr., 2005, 214s.
- 3.Cavid Hüseyn. Əsərləri; 5 cildə, III cild. Bakı, "Lider nəşriyyat", 2005, 256s.
- 4.Cavid Hüseyn. Əsərləri. 5 cildə, V cild. Bakı: "Lider nəşriyyat", 2005, 158s.
- 5.Cavid Hüseyn. Əsərləri. 5 cildə, III cild. Bakı: Elm, 2007, 368 s
- 6.Cavid Hüseyn. Əsərləri. 5 cildə, V cild. Bakı: Elm, 2007, 352 s
- 7.Əliyev Kamran. Azərbaycan romantizminin nəzəriyyəsi. Bakı: Elm, 2006, 203s.
- 8.Hüseynova Mahirə. XIX-XX əsrlər Azərbaycan aşığı və el şairlərinin yaradıcılığında onomastik vahidlərin linqvopoetikası (Dərələyəz mahalı üzrə), Bakı: ADPU nəşriyyatı, 2015, 204s.
- 9.Hüseynov Məhərrəm. Dil və poeziya. Bakı, Elm, 2008, 434 s.
- 10.Hüseynov Məhərrəm. Sözü poetikası. Bakı,"Elm və təhsil", 2010, 340 s
- 11.Quliyeva Mahirə. Klassik şərq poetikası, Bakı, Yazıçı, 1991, 128s.
- 12.Qurbanov Rasim. Cavidin estetik görüşləri. Bakı: Gənclik, 2009, 157s.
- 13.Məmməd Cəfər. Hüseyn Cavid. Bakı: Azərnəşr, 1960, 359s.
- 14.Məmmədli Qulam. Cavid, ömrü boyu. Bakı: Yazıçı, 1982, 358s.
- 15.Məmmədov Mehdi. Acı fəryadlar, şirin arzular. Bakı: Gənclik, 1983, 192 s.
- 16.Məmmədov Mehdi. Həyat və sənət yollarında. Bakı: Azərnəşr, 1965, 235s.
- 17.Paşayeva Nərgiz. İnsan bədii tədqiq obyektini kimi. Bakı: "XXI"- Yeni Nəşrlər Evi, 2003, 256s.
18. Sadiqov Şəmil. Cavid yaradıcılığında sənətkarlıq məsələləri. Bakı: Şirvanəşr, 2002, 60s.
- 19.Seyidov Y. Əsərləri. IV c, Bakı, BDU-nun nəşri, 2007, 571 s.
20. Sultanlı Əli. Azərbaycan dramlarının inkişaf tarixindən. Bakı: Gənclik, 1964, 544s.
- 21.Türkəqul Mustafa Haqqı. Azərbaycan türk şairi Hüseyn Cavid. Bakı: Azərbaycan gənclik dərnəyi yayınları, 2002, 153s.